

OLDTIDSVEJE OG STEDNAVNE.¹⁾

Af mag. art. Vilh. la Cour.

Gennem mange Aar har nordiske Forskere drøftet Spørgsmaalet om vore tidligste Stednavnes Alder, uden at afgørende Sikkerhed er naaet paa noget Punkt. En sproglig Betragtning af Navnestoffet fører ikke til Maalet, en udelukkende topografisk er næsten forudbestemt til at lede Undersøgelsen paa Vildspor. Rets-historiske, agrarhistoriske Studier kan give os Udblik langt tilbage i Tiden; men det vilde være altfor dristigt at tro, at de kunde røbe for os de allerældste Forhold, som opstod, da Bosættelsen for første Gang fik fast og blivende Karakter, og da Kærnen i vore senere Bygder voksede frem af den vildsomme Skovs Dybder eller den vejløse Hedes Ørken.

Alligevel kan vi ikke opgive det Haab, at det virkelig skal kunne lykkes at paavise denne første Begyndelse — spore vort Folks ældste Bosættelse, ikke alene i de Tusinder af *Mindesmærker*, som ligger spredt ud over Landet, men ogsaa i de endnu gængse *Stednavne*. Forsøg i denne Retning har ikke manglet. Og alligevel er vi paa en Maade lige vidt. Thi det gælder her et Grænseomraade mellem Arkæologi og Filologi, som dels er vanskeligt tilgængeligt, dels forudsætter Indsamlingen af et Materiale, der endnu ligger spredt paa saare mange Hold. Gør man ikke først det nødvendige Rydningsarbejde, slaar man sig til Taals med, hvad usikre Indtryk af nye Kort og tilfældige arkæologiske Egnsbeskrivelser kan byde, saa opnaar man i det lange Løb kun Skuffelser. Man vil maaske have Haab om paa enkelte Punkter at naa et tilnærmelsesvis rigtigt Resultat; men den virkelige Erkendelse af Bosættelsens Art, af vore ældste Bygders

¹⁾ Jeg takker Stednavneudvalget og Nationalmuseets I Afdeling for Imødekommenhed ved Stoffets Indsamling.

topografiske Struktur, af Vejlinierne, som forbandt dem og af Bylagene, som voksede frem — den vil aldrig vindes. »Urnavnene« vil i heldigste Tilfælde kunne gættes, aldrig paavises.

I en kort Afhandling som denne kan det ovenfor skitserede, i saa mange Henseender vigtige Spørgsmaal naturligvis ikke tages op til Diskussion. Hvad der ligger for, er et meget snævrere begrænset Problem: Forholdet mellem Oldtidens Vejnæt og de Stednavne, der maa anses for vore ældste. Ja, det maa endog indskrænkes yderligere: der kan kun ventes behandlet *en bestemt Gruppe af Stednavne, som synes at optræde i et ganske konstant Forhold til Landets ældste Færdselslinier.*

Undersøgelsen er saaledes paa en Maade speciel; men den oplyses ved Træk, hentede fra det hele Land, og en af dens væsentligste Elementer er et Arbejde i Marken, som alle med Interesse for Sagen og med aabne Øjne for de herhenhørende Forhold selv kan gennemføre.

Udgangspunktet er en Ytring af den norske Prof. K. Rygh¹⁾, at *Urnavnene* ved Bosættelsen, det allerældste Navnelag, opstaaet straks efter Landets faste Bebyggelse, er simple, usammensatte *órnefni*, d: Betegnelser for selve de lokale Naturforhold. Det var Næs og Dale, Søer og Elve, Fjorde og Øer, som gav Bebyggelserne i deres Nærhed Navn. Først senere kom den Mængde Stednavne til, der angav Befolkningens Forhold til Jorden, Ejendomsforholdet til Næs og Dal, Gaard og Rydning, Skov og Bro. Rygh ledes til denne Opfattelse ikke alene ved et Studium af Navnegivningen paa Island i Landnamstiden, men ogsaa ved Undersøgelser af Forholdet mellem Oldfund og usammensatte Stednavne. Det viste sig, at mange nordlandske Navne paa Broncealderens Fundsteder var saadanne simple Terrænnavne, oftest betegnende en eller anden lokal-topografisk Ejendommelighed, og han sluttede deraf, at »det usammensatte [navn] er principielt det ældre og det sammensatte er senere opstaaet ved trangen til bestemtere

¹⁾ Det norske Vidensk. Selsk. Skr. (Trondhjem) 1905, Nr. 4.

distinktion¹⁾. Heraf fulgte naturligvis ikke, at Navne af den første Klasse i *alle* Tilfælde var de ældste. Usammensatte Bostedsnavne fremkom ogsaa i senere Tider, ja de brugtes sagtens endnu i ældre Middelalder og — med efterhængt Artikel — i ny Tid. Men den usammensatte Terrænbetegnelse, anvendt som Navn paa en Gaard eller By, maatte ligefuldt altid paakalde vor Opmærksomhed.

Blandt danske Forskere synes disse Iagttagelser ikke at have vundet tilstrækkelig Opmærksomhed; dog har Dr. *Gudmund Schütte* hævdet, at de ældste Navnelag ikke indeholder Personnavne²⁾, og at den indoeuropæiske Urtids normale Stednavne er »Kortetyper« af »rent stedmærkende Indhold«³⁾.

Hvis nu disse Hypoteser holder Stik, maa man vente, at »Urnavnene« optræder i et ganske bestemt Forhold til vort Lands ældste *Vejlinier*. Dir. *Sophus Müller* har lært os ved Hjælp af selve de bevarede Oldtidsmindesmærker at finde frem til Erkendelse af det Vejnæt, der i Sten- og Broncealder bandt Bygd til Bygd, og som indenfor selve den enkelte Bygd udgjorde dennes allervæsentligste Led. Nogen anden brugbar Metode kan ikke paavises, hvor stor Rolle end Naturforholdene (f. Eks. Vandskellene) kan have spillet hist og her ved Valget af Vejbanen. Vi maa altsaa først og fremmest ved Hjælp af Mindesmærkerne lede Oldtidsvejene op, og dernæst maa vi se, i hvilket Forhold de danske »órnefni« staar til dem.

I et Foredrag i Oldskriftselskabet Jan. 1922 gjorde jeg opmærksom paa, at *de ældste Vejlinier netop samlede saadanne »Urnavne« af Kortetypen*. Opfattelsen hvilede paa en udstrakt Undersøgelse af Forholdet; men som belysende Eksempler fremdrog jeg kun tre: Sten- og Broncealderens *nordøstsjællandiske Hovedvej*, som gik fra *Lyng*(by) over *Strø*, *Græse* (Græs-vid) og *Sund*(by) til *Gundso* — alle Bebyggelsesnavne af Sognerang, men i sig selv intet andet end slet og ret Terrænbetegnelser. Jeg sammenlignede hermed den store *nordvestjydske Hovedvej* fra *Fer-*

¹⁾ I. c., S. 13.

²⁾ Danske Studier 1906, S. 53.

³⁾ Blandinger II, S. 125.

ring over Dybe, Ramme, Lomborg, Rom, Fabjerg, Resen og Asp til Maabjerg og den sønderjydske fra Ribe over Fole, Gram, Rise og Uge til Bov. Alle disse Veje kunde følges længere, end af mig angivet, og langt over hundrede andre og samtidige kunde fremhæves, som ledsagedes af ganske tilsvarende Stednavne.

Overalt vilde vi se »Kortetyper« som de *herskende* blandt de mere betydningsfulde Stednavne, der skarede sig omkring Oldtidsvejene, angivende selve det Terræns Karakter eller Udseende, som Vejene passerede.

Saadanne »Urnave« kan imidlertid i vore Dage have et forskelligt Udseende. De kan være overleverede i en eller anden Kasusform — Dativ sing. eller plur. — eller de kan være forsynede med en Afledningsendelse — f. Eks. *-inge*, *-und* o. lg. De kan ogsaa bære en senere tilføjet Endelse — f. Eks. *-bro*, *-vad*, derimod ikke en af de vante Endelser for sammensatte Stednavne, undtagen hvor denne gør sikkert Indtryk af at være et senere Paahæng. Dette kan f. Eks. være Tilfældet med *-by* (sml. Dobbelthformen [æt] Hæpum og Haiþa: bu) og med *-torp*. Den sidstnævnte Endelse knyttes ganske vist som Regel til et Personnavn; men i enkelte Tilfælde er Forholdet en Terrænbetegnelse, og hvor dette træffer ind, maa Forleddet anses for Stedets oprindelige Navn.

Studiet maa altsaa bestaa i flg.: Man maa fremskaffe et paa-lideligt Kort over udstrakte Egenes jordfaste Mindesmærker. Af Kortet — og af Studier i Marken! — læser man sig til de ældste Bygders Udstrækning og Struktur, man paaviser Vejnettet, og man søger tilsidst Forbindelsen mellem dette og de antagne »órnefni«.

I denne Undersøgelse skal, som sagt, kun en enkelt Gruppe af saadanne »órnefni« behandles. Det er med een Undtagelse alle Navne, som ligger paa Steder, hvor Oldtidsvejen har maattet krydse Vanddrag, og de har yderligere det tilfælles, at *de egentlig kun kan tolkes tilfredsstillende ud fra selve de arkæologiske* — og paa de valgte Lokaliteter ensartede — Forhold. Forbindelsen mellem Oldtidsvejen og Stednavnet bliver derved endnu fa-

stere, end om man slet og ret tog »Kortetyperne« langs Vejene op til Undersøgelse, og hvis der overhovedet kan føres Bevis for saadanne Navnes høje Ælde, maa de her behandlede ikke være de mindst betydningsfulde.

Begyndelsen gør jeg med en Tolkning af Sognavnet **Farum** (Ølstykke H., Frbg. A.).

Dette Navn antog N. M. Petersen for udviklet af et *Far-hem*¹⁾ og af samme Opfattelse var senere Dr. O. Nielsen²⁾. Man vil finde den samme Tolkning anført i 3. Udgave af Trap's Danmark; men her føjes en anden Mulighed til: »maaske af *Faare* α : en alfar Overgang«³⁾.

Spørgsmaalet er først og fremmest, om Navnet er sammensat eller usammensat? Prof. Steenstrup er tilbøjelig til at tro det sidste⁴⁾. Imidlertid giver han ingen Tolkning af det, og Magister H. V. Clausen hælder til den Antagelse, at Navnet er sammensat med Endelsen *-rum*⁵⁾.

De gamle Skrivemaader⁶⁾ kan ikke afgøre Sagen. De tillader baade at opfatte Navnet som en Dat. plur. og som sammensat med Endelsen *-hēm*. Det er dog en Svaghed ved Dr. O. Nielsens Tydning (= »Bebyggelsen ved Søn Far«), at vi absolut intet Sønnavn *Far* kender her paa Stedet. Naturligvis kan et saadant være tabt; men det turde være rigtigst at gemme denne Mulighed, til alle andre Tolkningsforsøg har maattet opgives.

Ikke meget bedre er det at følge Dr. O. Nielsens senere Tanke, at Forleddet skulde opfattes som et Aanavn (ligeledes ukendt) eller som et ukendt Mandsnavn *Fari*¹⁾. Hvis Endelsen var *hēm*, maatte Tydningen nok snarest være den i Trap angivne (Bebyggelsen ved »Faare« α : den alfare Overgang); men hverken

¹⁾ Nord. Tidsskr. for Oldk. II (1823), S. 83.

²⁾ Blandinger I, S. 184 f.

³⁾ II, S. 160.

⁴⁾ Indl. Stud., S. 75.

⁵⁾ Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1916, S. 191.

⁶⁾ Indl. Stud., S. 67.

⁷⁾ Olddanske Personnavne, S. 24.

gamle Former eller vore Dages Udtale (fa. rm) taler afgjort herfor. At *-hēm*-Navne ikke har været ualmindelige i Oldtidens Danmark, er sikkert nok. Hvor ikke Skriveformerne eller oplysende nordiske (og tyske) Paralleler leder os til at skimte et *hēm*- bag et *-um*, gør vi dog nok bedst i først at forsøge, om de lokale Forhold taler for at opfatte Navnet som en Dat. plur. af en Terrænbetegnelse. Glipper dette Forsøg, kan man jo altid vende tilbage til den anden Mulighed.

Fig. 1. Farum, Ølstykke H.

Skulde *Farum* være en saadan Dat. plur., maatte Rodstavelsen altsaa hentyde til *et eller andet lokalt Forhold, der kan paavises mere end ett Sted i Byens umiddelbare Nærhed.*

Byen ligger, som Kortet Fig. 1 viser, ved Farum Sø's nordlige Bred, et kort Stykke vest for Landevejen Lillerød-Bagsværd. Ad denne kommer man over det smalle Ejde mellem Farum Sø og Furesø. I Oldtiden har de to Vande staaet i indbyrdes Forbindelse med hinanden; nu er der vokset en lav Engstrimmel frem imellem dem, som bærer ikke alene Landevejen, men tillige Jernbanen København—Slangerup.

Ved et Tolkningsforsøg falder Tanken da ret naturligt paa oldn. *far*, n. = *„Vej, Spor“*, svarende til græsk $\pi\omicron\rho$ i $\pi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ =, Gennemgang, *Overgang over et Vand*. Hvis dette Ord indgaar i vort Stednavn, maa (at) *farum* betyde (ved) **Overgangsstederne**. Det maa altsaa undersøges, om andre end det nævnte Overgangssted kan paavises, og hvor gamle disse »far« i givet Fald kan antages at være.

Naar man for et halvt Aarhundrede siden vandrede fra Bregnerød til Fiskebæk, kunde man endnu umiddelbart ved Korsvejen øst for Krogvad Huse faa paavist den Plet, hvor tidligere Torstehøj laa — vistnok en Runddysse¹⁾. Herfra var der kun c. 400 m til Aasdysse (omtr. ved Farumgaardalléen), den Gang stærkt ødelagt, nu helt forsvundet. Stedkendte Folk vidste yderligere at fortælle om »mange Høje«, som tidligere laa paa denne Mark i en Række syd for Landevejen²⁾. Højrækken har da omtrent fulgt de nuværende Færdselslinier — Banen og Vejen — i Retning af Fiskebæk.

Gaar man over Ejdet og svinger sydvest om Fiskebæks Huse, finder man i Skovbrynet endnu de gamle Spor af Oldtidens Hulveje. De skærer sig ned gennem Bakkeskraaningene mod Ejdet, uregelmæssigt formede, som Jordsmonet betinger Løbet, nøje svarende til, hvad vi trindt om i Landet træffer af lignende Art paa de Steder, hvor en Færdselsaare i længst forsvunden Tid har krydset en Bakkeskrænt. Her ved Fiskebæk kan der tælles tre Hovedløb, som ved Skræntens Fod delvis glider ud i hinanden, og umiddelbart ved det østligste — oppe paa Højden — træffer vi en nogenlunde velbevaret Langdysse. Noget længere inde i Skoven kommer man forbi det næste Mindesmærke, ligeledes en Langdysse.

Alle disse Mindesmærker nord og syd for Ejdet fortælles os, at man i yngre Stenalder har haft et Overgangssted her, hvor Vandet var smallest og Bundforholdene rimeligvis lettest. Her har været et *far*.

¹⁾ Meddelelserne om Højene er hentede fra Nationalmuseets I. Afdelings Herredsundersøgelser i Museet.

²⁾ Indberetningen tilføjer: »Paa syv Steder iagttoges formentlige Spor af sløjfede Mindesmærker«.

Men det har ikke været det eneste Sted, man krydsede Vanddraget.

Nord for Geddevase Gaard laa tidligere to Dysser, af hvilke alle Spor er borte. Fulgte man Markvejen øst om Gaarden og Vest om Præstemose, havde man paa Strækningen ned til Farum Sø først et Par mindre Stenaldersmindesmærker, dernæst en Jættestue »Gretteshøj« (nu fredlyst) og endelig en Langdysse. Af disse er kun Gretteshøj i Behold.

Ogsaa denne Række — som forøvrigt med enkelte Spring kan følges mod nordøst helt til Uvelseegnen; Rækken Fiskebæk—Krogvad kan paa samme Maade følges op til Karlebo — angiver med fuld Sikkerhed en Oldtidsvej, som er løbet ned til Bredden af Farum Sø.

Men man har fortsat Farten. Staar man i vore Dage ude i Mosen paa den lille Dronningholm og ser over mod Præstekoven i syd, fanges Øjet af et Stenaldersmindesmærke yderst paa Bakkekammen — en ødelagt Runddysse.

Paa begge Sider af Dyssen skærer en Række dybe Hulveje sig uregelmæssigt ned gennem Bakkeskraaning. Som i et Brændpunkt samles de ved Skræntens Fod, ved den tidligere Søbred — netop ret overfor den Vejlinie, vi selv har fulgt. Enkelte af dem er et Par Mandshøjder dybe, andre synes kun at være »Vigespor«, der har været benyttede, naar et eller andet Punkt i Hovedlinierne blev ubekvemt at befare. Samlet danner Anlægget et typisk Eksempel paa den graa Oldtids mangedannede Næt af Hulveje ved gamle Vadesteder.

Fortsætter man nu op over Skrænten, ser man ved Præstekovens søndre Bryn en delvis ødelagt Langdysse. Den ligger netop der, hvorfra Hulvejene udgaar. Markerne bag Skoven har tidligere baaret en Række Gravhøje, som pegede længere mod Syd; de er nu alle sløjfede.

Altsaa har der ogsaa ved den *vestlige* Ende af Farum Sø i yngre Stenalder været et **far**. *Den Bebyggelse, som paa Søens nordre Bred fandtes midt mellem de to Overgangssteder, laa i bogstaveligste Forstand at farum.* En slet og ret Betragtning af

Terrænforholdene vilde ikke have løst Gaaden. Det var Gravhøjene, som røbede Hemmeligheden.

Farum er vist det eneste danske Stednavn, i hvilket den ældgamle Betegnelse for en Vej eller et Overfartssted — *far* — forekommer i Dat. pl. Imidlertid ligger det nær at undersøge, om *far* da ikke skulde indgaa i Singularisform i et eller andet Stednavn. Bedst vil det være, om det kan lykkes at paavise et Tilfælde, hvor udelukkende *en Række af Gravhøje* kan lede til Navnets Tolkning — hvor intet nyere Vejanlæg frembyder en Mulighed for Forklaring.

Et saadant er ikke vanskeligt at finde.

I Ringkøbing Amt, Bølling Herred, Sønder Lem Sogn ligger Gaarden *Faarborg* tæt ved Østgrænsen. Navnet har den efter en meget betydelig Bakkeknude, paa hvis nordlige Hæld den er bygget. Højdepunktet — trigonometrisk Station — ved *Tophøj* er iflg. Generalstabens Kort af 1912 261 Fod¹⁾ og Herredets næsthøjeste Punkt.

Fra Faarborg falder Terrænet jævnt imod Vest. Et kort Stykke paa den anden Side Lem Kirke er man ude paa den lave og side Vesterhavsslade indenfor Ringkøbing Fjord, og denne viser saa at sige intet Spor af Oldtidsbebyggelse. De vestligste Gravhøje ligger nord og syd for Store Holmgaard, omtrent hvor Engene begynder.

Til Gengæld ordner de sig netop herfra og østpaa i en særdeles tydelig Række, som angiver gammel Vejlinie. Der findes en Gruppe paa fire ved Korsdal, derpaa en enkelt inden Lem Kirke og fra denne og hen til de prægtige *Nihøje* ikke mindre end toogtyve. Imellem dem findes et sikkert Stenaldersmindesmærke, en Langdysse; Resten er Rundhøje, men man tager næppe fejl i den Formodning, at Flertallet af dem skjuler Bundgrave fra yngre Stenalder.

Fra Kirken til Nihøje er c. 1700 m. Denne ualmindelig

¹⁾ Dette Kort (Maalebordsbl. 2603) angiver dog et andet Punkt paa Banken til 262 Fod. Trap, Danmark 3. Udg. V, S. 615 sætter Tophøj til 272 Fod.

smukke Gruppe har efter alt at domme ligget ved en Korsvej. En Høj række fører herfra mod nord til andre Vejlinier i Ølstrup og Hover Sogne — en ganske tilsvarende bøjer mod syd til Egnen ved Favrby-Radbjerg-Dejbjerg. Men selve den Vej, ad hvilken vi naaede Nihøje, fortsættes mod Øst — under jævn Stigning. Tæt øst for Lem var Terrænet 122 Fod højt, ved Nihøje er det naaet op til c. 200 Fod, derefter følger nye 1700 m, som fører os til Top-høj — 261 Fod.

Paa denne Strækning ligger først fem Høje spredt over 800 m. Saa kommer en Gruppe paa fire — aabenbart to og to paa hver Side af den gamle Vej — saa atter en enkelt Høj og endelig tre oppe omkring Tophøj.

Fra dette Punkt er Vejen svinget i sydøst. Den er gaaet over Møgelhøjene paa Faarborgs Sydende og Løvstrupgaard til Han-nings-Kongsholm.

Forholdene i Oldtiden er da fuldkommen klare. Enten man fra nord, vest eller syd har nærmet sig Nihøje, har man ret i øst haft den dominerende Banke — **Faarborg** — *op over hvilken Vejen førte allerede i yngre Stenalder*. Intet her i Egnen er mere end den skikket til at tiltrække sig Opmærksomheden. Selve Na-turen har udpeget den til blandt de første Lokalteter at modtage *órnefni*. Vi kender i vore Dage ingen gamle Skrivemaader af Navnet; men Forleddets Tolkning kan ikke være tvivlsom: **Faa**-borg vil sige *det Bjerg (den Borg), opover hvilket (forbi hvilken) der i hine fjerne Tider gik far*. Nutidens Veje har intet at fortælle os herom. Det er Gravhøjene, som rober Navnets Betydning.

I Forbindelse med Faarborg er det naturligt at betragte Sted-navnet **Faarbro**, Glænstrup Sogn, Nørhald Herred, Randers Amt.

Det er Navnet paa en Vejovergang over Kongsvadmølle Aa, der danner Glænstrups Sogns Vestgrænse. Vejen mellem Sønder Onsild og Glænstrup krydser Vandløbet netop her; Møllegaard og Kongsvad Vandmølle ligger tæt mod syd.

Aaen rinder i en snæver Dalsænkning. Navnlig mod nord er

Bakkerne bratte; men her findes i en Slugt en gammel Hulvej, som fører direkte ned til Faarbro.

Til denne Slugt leder en ældgammel Vejlinie, tydeligt mærket ved Gravhøje. Fra Rovm er den gaaet syd om Klejstrup Sø og syd om Hornum, er bøjet nord om Trinderup Krat, har passeret Vægtaldal og Sparrehuse og har skaaret Landevejen Nørre Onsild—Sønder Onsild ved Ormhøj. Herfra er den gaaet videre til Højgruppen Stolpehøje, har derpaa krydset Viborgchausséen og har naaet en Gruppe paa ni Høje straks nordvest for Slugten. Ved selve Indgangen til Slugten ligger paa den ene Side seks Høje, paa den anden en enkelt.

Naar den da over Faarbro er kommet til Glænstrup Sogns vestlige Bakkehæld, er den krøbet op over dette. Ved Horsvang Gaard møder vi den næste Høj, paa den høje Banke syd for Holmgaardene ligger tre, blandt dem Kodhøj og Brunhøj. Vejen er fortsat over Banken, er gaaet midt mellem Galgehøj og Møgelhøj, har passeret Glænsenhøj og er løbet ud over Tørslev Hede mod Bolsbjerg-True.

Saa at sige alle disse Høje omkring Faarbro er Rundhøje. Der foreligger dog Vidnesbyrd om, at ogsaa den yngre Stenalder Folk har holdt til her, og det er vel mere end sandsynligt, at en stor Del af Højene i deres første Anlæg rækker tilbage til denne fjerne Tidsperiode.

Fra yngre Stenalder eller Bronzealder har man altsaa søgt et Overgangssted over Kongsvadmølle Aa netop ved *Faarbro*. Her har fra de ældste Tider været et *far*. I vore Dage er dette Steds Betydning stærkt formindsket, idet Hovedlandevejen til Hobro skærer Aaen lidt længere mod nordøst — ved Randers Bakker. Den gamle Oldvejs Betydning kan dog ikke betvivles. Fra Trinderup til True gaar den uafhængig af alle nye Vejanlæg sin egen lige Bane, og de Bygder, som den forbinder, er anseelige nok til at vidne om hyppig Befaring. Man kan vanskeligt afvise den Tanke, at Stednavnet Faarbro skyldes netop *denne* Vej. Men selvfølgelig svækkes Indtrykket noget af den Omstændighed, at ogsaa Sognevejen Glænstrup—Sønder Onsild benytter det gamle Overfartssted.

Et tilsvarende Indtryk faar vi ved at betragte de stedlige Forhold ved **Faare** Mølle i Flynder Sogn, Skodborg Herred, Ringkøbing Amt.

Faare Mølle ligger ved en Aa, som har Navn efter den. Netop her løber Landevejen Flynder—Bøvling og Jernbanen Vem—Lemvig. Det er altsaa et Sted, hvor man i vore Dage finder det bekvemt at søge over, og Gravhøje fortæller os, at man i en graa Old har haft den samme Opfattelse.

En ældgammel Vejlinie, markeret ved overordentlig talrige Høje, strækker sig omtrent fra Rammegaard over Vester Bommerhede, Mosebøl og Fladhøje til Elkær Høj. Deres Hovedretning er saaledes sydøst.

Ved Elkær Høj kommer vi ind paa jævn Hedeflade, og vi kan derfor ikke vente, at Højene skal fortsætte med samme Tæthed¹⁾. Alligevel findes der tilstrækkelig mange til, at Vejens fortsatte Løb i den een Gang givne Retning kan konstateres. C. 500 m inde paa Heden træffer vi en Høj, efter endnu 400 m's Vandring to korresponderende Høje, derpaa — c. 150 m fremme — en ny Høj og endelig ved Hedens Ophør, c. 600 m fra sidstnævnte, endnu een.

Denne Højrække peger direkte mod *Faare* Mølle. Fra det Sted, hvor Heden slipper, skraaner Jordsmonet jævnt c. 900 m ned til Møllen. Maaske har der ogsaa paa *denne* Strækning været Gravhøje; men Anlægget af Banelinien og af *Faare* Station har i saa Fald slettet alle Spor.

Paa den anden Side af Aaen er Stigningen jævn. Netop, hvor Heden paany begynder, ligger — nordøst for Elkær — en Høj. Forbi denne maa Vejen antages at have ført op. I Enkeltheder kan den ikke følges stort videre; men forskellige Forhold tyder paa, at den er gaaet i Retning af Flynder.

Spredt om i nærmeste Terræn finder man paa begge Sider af Aaen andre Gravhøje. Har man et Højkort over hele den samlede Egn, ses det dog med Lethed, at de falder udenfor *den* store Færdselsaare, der fra Ramme gik over *Faare* (Flynder) og Møborg til Overgangen over Storaas nede ved Bur.

¹⁾ Sml. Aarb. 1904, S. 35 f.

Hovedparten af alle disse Høje kan ganske sikkert antages at være anlagt i yngre Stenalder, selv om de fremtræder som almindelige Rundhøje, og Undersøgelsen fortæller os altsaa, at der i hin fjerne Tid ved *Faare* fandtes et Overgangssted over den lille Aa. Stednavnets nuværende Udtale *før* tyder paa, at det er sammensat. Maaske kan Endelsen tænkes at have været *-høj*. At Forleddet er *far* = Overgangssted maa under alle Omstændigheder anses for givet.

Det blev i Indledningen sagt, at en ligefrem Terrænbetegnelse godt kan danne første Led i et Stednavn med Endelsen *-torp*. Det er ikke ofte, det sker; men det hænder (Skovrup, Aarup, Sørup o. s. v.). Det er derfor naturligt at undersøge, om ikke *far* forekommer noget Steds i denne Forbindelse.

I Viborg Amt, Middelsom Herred, Vindum Sogn ligger Landsbyen **Faarup**. Fra Byen er der i syd kun c. 600 m til en Høj række, som kan følges over meget lange Strækninger. Begynder vi ved Rind Bro, gaar den vest om Rind til Rødkær bro. Her tættes Højene stærkt, og Vejen fortsættes mod øst under et skarpt Bakkehæld, indtil den passerer den smalle Sænkning *Faarup Dybdal*. Hertil er c. 1600 m fra Hotellet i Rødkær bro.

Som Kortet (Fig. 3) viser, ligger Højene tæt paa hele Strækningen. Flere af dem godtgør, at Vejen allerede benyttedes i yngre Stenalder. En Høj ligger netop, hvor man gennem et naturligt Svaj i Jordsmonet er steget ned i Dalsænkningen. Midt i denne rinder et lille Bækløb ud til Langemosebækken i syd. Straks paa den anden Side af Sænkningen ligger — ovenfor en Hulning, ad hvilken Vejen er krøbet op — en Gruppe paa ni Høje, og derpaa fortsætter Høj rækken syd om Faarup, nogenlunde følgende den nuværende Vej. Hvor denne nedenfor Vindum bøjer mod sydøst gennem en skarp Slugt til det jævne Jordsmon langs Gudenaangene, viser Højene med al Tydelighed, at Oldtidsvejen er svinget i samme Retning. Den er under Bakkerne fortsat indtil Fladen syd for Bjerring, hvor 14 Høje ligger samlede.

I lige Linie er der 875 m fra de sydlige Gaarde i Faarup By til Vejovergangen over Faarup Dybdal, og en mellemliggende —

Fig. 3. Faarup, Vindum S., Middelsom H.

eller nærmere liggende — Bebyggelse findes ikke. Endvidere er Stedet her det *eneste* paa hele den c. 15 km lange Strækning fra Rind Bro til Bjerring, hvor Vejen har krydset et Bækløb. Det er naturligt, at dette *far* har givet Navn til Bebyggelsen, som Tid efter anden er vokset op i dets Nærhed. Den kan være kaldt **þorp at fari*, indtil Stednavnet paa et eller andet Tidspunkt er fæstnet i dets nuværende Form.

Desværre mangler vi gamle Skrivemaader for Navnet¹⁾. Den gængse Udtale (fø-r-øp) strider ikke imod den her givne Tolkning. O. Nielsen har tænkt sig, at der bag Faarup kunde skjule sig et forøvrigt ukendt Mandsnavn **Fari*, svarende til oldhøj-tysk *Faro*; men han fremsætter det dog som en anden Mulighed, at *Far-* oprindelig er Aaens eller Bækløbets Navn²⁾. Ved *-torp*-Navne er det lidt dristigt at operere med Mandsnavne, til hvilke vi intet sikkert kender, selv om det naturligvis ikke er metodisk uforsvarligt. Derimod bør — som ved *Farum* — ikke Teorien om et forsvundet Aa- eller Sønnavn tages i Brug, for alle andre Tolkningmuligheder

¹⁾ *Faarup*, Matr. 1664.

²⁾ Olddanske Personnavne, S. 24.

har været prøvede. *Faarup* forklares tilstrækkeligt ud fra det nærliggende *far*, og det er saa heldigt, at vi blandt danske Stednavne kan nævne en fuldkommen Parallel dertil: det er *Vellerup* i Horns Herred, Frederiksborg Amt, hvis Navn 1402 skrives *Wæthlethorpp*¹⁾, og som altsaa har Navn af den 'Vejle', der fandtes i Byens umiddelbare Nærhed.

Den hidtil foretagne Undersøgelse har behandlet en Række Stednavne af forskellig Art, alle henpegende paa et i den tidlige Oldtid benyttet *far* — et Vejspor eller et Overfartssted over en vandfyldt Sænkning, en Aa, en Bæk eller smal Engstrimmel. Vi har truffet dette *far* i usammensat, men kasusbøjet Form (*Farum*), vi har truffet det sammensat med en simpel Terrænbetegnelse (*Faaborg*, *Faare*?) og med Endelser, som hentyder til Menneskers Færden (*Faarbro*), ja til deres Bebyggelse af Egnen (*Faarup*). Det er klart, at alle disse Navne ikke er lige gamle, og at de sidstnævnte Former endog er relativt unge; men det konstante Forhold mellem *far* og Oldtidsvej gør det dog *tænkeligt*, at de usammensatte *far*-Navne maa opfattes som virkelige *órnefni*, som Navne, der er givet Stederne af de ældste Tiders vejfarende Folk.

Naturligvis kunde man nu inddrage det samlede Navnestof til Undersøgelse for derved at se, om det paa pegede Forhold var en Regel uden Undtagelse, om der virkelig aldrig forekom noget *far*-Navn, uden at den ledsagende Høj række fandtes i dets umiddelbare Nærhed. Hvis man gjorde dette, vilde de ovenfor givne Eksempler kunne øges med mange flere; men man vilde tillige opdage, at der fandtes adskillige Navne med Forleddet *Faar*- eller *Far*-, som var uden Forbindelse med Oldtidens Vejnæt.

Grunden hertil er let at angive, og i de fleste Tilfælde vil det ikke være vanskeligt at fastslaa det enkelte Navneleds Betydning.

For det første vil man finde adskillige Stednavne, hvis Forled simpelthen indeholder Ordet *Faar* = *ovis*. Naar *Faaresø* (Aal S., Vester Horne H., Ribe A.) ikke alene ligger i højtomt Omraade, som hverken gamle eller nye Vejlinier gennemkrydser, men det

¹⁾ Repertorium 4507 (Orig.)

tillige ligger tæt ved *Gaasesø* og *Gedbjerg*, synes Forleddets Betydning at være fuldt gennemskueligt. Noget lignende kan gøres gældende overfor *Faarbæk* (Klim Sogn, Vester Han Herred, Thisted Amt), som har *Grishave*, *Kobakke*, *Kovad* og *Faardam* til Naboeer. Det Antal Navne, som hører til denne Gruppe, er i det hele meget betydeligt.

For det andet vil man træffe en Række Stednavne, hvis Forled dannes af Mandsnavnet *Fader*. Det er f. Eks. *Farsbølle* (Haarslev S., Skovby H., Odense Amt), *Farshøj*¹⁾ (Husby S., Vends H., Odense A.) og *Farstrup* (Vigerslev S., Skovby H., Odense A.). Men de er lette at udskille, da Forleddets Mandsnavn vistnok uden Undtagelse har Genitivmærket bevaret, og en Sammenblanding af *far* med *Fader* derfor maa anses for udelukket.

Endelig vil man for det tredje støde paa en Del Stednavne, som i Forleddet har et Ord, der i middeldansk Skrivemaade snart har Formen *Fare-*, snart *Fardhe-*, og som ikke synes at staa i noget særlig intimt Forhold til den paagældende Egns Gravhøje. Det vil af denne Grund være nødvendigt ganske kort at belyse denne Stednavnegruppe, idet vi tager et Par Eksempler for os.

I Aarhus A., Gjern H., Sporup S., ligger Landsbyen **Farre**. I en Afskrift fra 1677 af et Brev fra 1424 gives Skrivemaaden *Farthu*²⁾. 1460 og 1499 finder vi Formerne *Phardow*³⁾ og *Far-dow*⁴⁾. Den nuværende Udtale er *farø*.

Navnet er altsaa næppe usammensat. De stærkt forvanskede Former fra 15. Aarhundrede kunde tyde paa en oprindelig Endelse *-høj*. Paa dette gætter Dr. O. Nielsen¹⁾. Naar han imidlertid opfatter Forleddet som *Far-*, tager han fejl. Forleddet er, som Skrivemaaderne viser, *Fard-*.

Ved Tolkningen af dette minder jeg om det norske Dialektord *Ford*, m. (udt. *fôr*) = *Vej over Myr, vaadt England, gennem-*

¹⁾ Maaske samme Navn i *Farso* (Sb., Gislum H., Aalborg A.); sml. Fortid og Nutid I, S. 117.

²⁾ Rep. 6148.

³⁾ Ark. Reg. II, S. 48.

⁴⁾ Smstds. II, S. 49.

⁵⁾ Bland. I, S. 235.

*strømmet af Bæk*¹⁾). Det hører i særlig Grad hjemme paa Jæderen, hvor det er almindeligt i Stednavne; men det findes ogsaa i Dalene (Lister)²⁾. Aasen gengiver Betydningen ved *„Vej over en Sump eller igennem Bække og Vandpytter“*; Ross sætter derimod Forklaringen *„sidd England, der alsomtiest er oversvømmet af den Bæk, som rinder gennem det“*. Baade Torp og Ross henviser forøvrigt til Betydningen af Ordet *vodul* (*vaðill*).

Det norske *Ford* svarer til ags. *ford*, m. = *„Vadested“* (eng. *ford*), som findes i flere Stednavne, ligesom det hører sammen med mht. *vurt* (nht. *Furt*; sml. *Frankfurt, Erfurt*) = *„Durchgang für Gehende, Reitende, Fahrende durch ein Wasser oder Gewässer“* — hyppigst *„Vadested over en Flod“*, til Tider *„Gennemgang gennem Sum, Morads“*³⁾. Det maa afledes af en Form **fordu* = ie. **p_{rl}tu*⁴⁾ og er altsaa en Udvidelse af *fur*, som atter er aflydt Form af *far*.

Nu har Førstemann gjort opmærksom paa, at det tyske Bynavn *Verden* maa indeholde en Stamme *Fard*⁵⁾. I Analogi med det ovenfor fremstillede opfatter jeg baade denne og det ellers ukendte danske *Fard*- som udviklet af et **farði*, hvilket atter er en Udvidelse af Roden *far*. *Farre* betyder altsaa *»Højen(?) ved Fard«*, d: *„Højen ved den Sump, som gennemstrømmes af en Bæk og over hvilken en Vej fører“*⁶⁾.

Denne Tolkning passer fuldt ud til de lokale Forhold. *Farre* ligger paa en Højde umiddelbart syd for Engstrækningen *Maden*, gennem hvilken der fra Bæktrup rinder et lille Vandløb ud i Gern Aa. Netop ved *Farre* fører der Vej over Engen; men intet tyder paa, at denne Overgang har været af større Betydning i Oldtiden. Der kan ganske vist paavises Gravhøje syd for Sporup Kirke langs Bredden af *Maden*. De har imidlertid ikke Karakteren af

¹⁾ Alf Torp: Nynorsk etym. ordbok (*Ford*).

²⁾ Meddelt af Aasen og Ross. Det er muligt at Ordet ogsaa indgaar i det shetlandske Stednavn *Selerförd* (udt. *sælærførd*); se Aarb. 1901, S. 95.

³⁾ Grimm.

⁴⁾ Alf Tord: Nynorsk etym. ordbok.

⁵⁾ Altd. Namenbuch II, S. 537.

⁶⁾ **farði, farthæ* maa da være Analogiform til et ældre **ferði, *færthæ*.

at følge en Vejlinie, de danner snarere isolerede Grupper; og paa den anden Side af Maden træffes ingen Høje nærmere end oppe ved Gern Aa. I Forhold til Egnens Høje ligger Farre ret afsides. I sydlig Retning skal man over 3 km, før man træffer den nærmeste. Maden har næppe uden Vanskelighed ladet sig passere; men i paakommende Tilfælde *har* der dog ved Farre været 'Gennemgang' gennem dette 'Morads'.

En tilsvarende Tolkning maa sikkert gives af det andet jydsk Stednavn **Farre** (Give S., Nørvang H., Vejle A.). Her er det de brede og side Engdrag omkring Omme Aa, som præger Landskabet, og ved dem ligger Byen. Det er givet, at der i denne Egn har været en tidlig Bebyggelse; men Højene angiver ingen kendelig Vej og intet *far*. De eneste Steder, hvor der paa hele Strækningen fra Krogvad Bro til Ringgive fører Veje over Omme Aa, kan man med Sikkerhed sige, at disse *ikke* fandtes i Oldtiden. Den nordlige Del af Nabosognet Lindeballe maa have været skovgroet helt ud til Aaen, og al jævn og stadig Færdsel sydpaa er gaaet vest og øst om 'Sumpen' ved Farre. Stednavnet maa derfor nærmest antages at være en Betegnelse for den *fard*, ved hvilken *Farremølle* ligger (c. 1600 m vest for Landsbyen), og muligt er det, at det skal opfattes som sammensat med *-høj*.

Der kunde nævnes adskillige Paralleler til de to her undersøgte Navne — simple Sammensætninger som **Farremose** o. lg. — men vi skal nøjes med at betragte enkelte af mere almindelig Interesse.

Der er først **Faarevejle** i Skrøbelev S., Langelands nørre H., Svenborg A. Navnet skrives 1372 *Farthewethlæ*¹⁾, men ret tidligt dukker Formen *Forewelde*²⁾ op. Den nuværende Udtale er *fə·arəvæjlə* eller *fə·arəvələ*, *fə·arəvələ*.

Trap bemærker³⁾, at Gaarden tidligere har ligget paa en Ø, idet en nu inddæmmet Arm af Bæltet har afskaaret den Halvø,

¹⁾ Rep. 2966 (Orig.)

²⁾ Matr. 1688.

³⁾ 3. Udg. III, S. 760.

hvorpaa den ligger. Store Engdrag — fra det udtørrede Henninge Nor i syd til Vejlen ved Rudkøbing i nord — vidner om dette. I Oldtiden maa disse Engstrækninger helt eller delvis have staaet under Vand, og man har maattet passere dem, hvis man vilde ud til vore Dages Kragholm. Nogen Vej fra forhistorisk Tid kan ikke paavises. Høje kendes overhovedet ikke fra den nærmeste Omegn. Det bestemmende for Navnet har da været selve den store *fard*, som kun lejlighedsvis krydsedes, og som en Del af Aaret sikkert har været upassabel. Sidste Navneled, *-vejle*, beslægtet med oldn. *vaðill*, peger i samme Retning. Falk og Torp giver Betydningen *landzunge, die eine insel mit dem fastland verbindet'*. Faarevejle ligger netop paa en saadan Ø tæt udenfor Kragholm. Men ogsaa en Betydning af *-vejle* svarende til det norske *Vodul* = *Sted, som gennemvades*¹⁾ vil passe: man er ved Faarevejle vadet gennem den vaade *fard*.

Sandsynligvis betyder da Navnet paa Sognebyen **Faarevejle**, Ods H., Holbæk A., ganske det samme. Det ses rigtignok ikke af de gamle Skriveformer. Den ældste — fra c. 1370 — er *Faræ-wæthlæ*²⁾. Men herpaa kan næppe lægges nogen Vægt. Det viser sig ved mange *Fard*-Navne, at det udlydende d meget tidligt forsvinder. Den nuværende Udtale er *få-rvøj'lø* eller *'fårø'vøj'lø*.

Byen ligger umiddelbart ved den udtørrede Lammefjord, paa Terræn, som i Oldtiden maa have været meget sidt. Oldtidens Hovedvej mellem Ods og Skippinge Herreder gik fra Veddinge over Ris til Faarevejle og Draget. Højene angiver dens Løb med ret stor Nøjagtighed. Netop ved Faarevejle maa man have krydset den *fard*, som strakte sig langs Lammefjordens Bund. Men selve Stedet har ikke paa den Tid været egnet til Bosættelse. Der findes en Højgruppe syd for Vejlekro og en mindre syd for Stubberup. Har man paa disse Steder skullet i Forbindelse med hinanden, har den letteste Vej ført gennem de vaade Enge ved *Faarevejle*.

¹⁾ Ross

²⁾ S. R. D. VII, S. 39 (Orig.)

Oplysende er maaske ogsaa Beliggenheden af Landsbyerne *Nørre, Sønder Farup*, henholdsvis i Farup S., Ribe H., Ribe A. og i Vester Vedsted S., Ribe H., Ribe A.¹⁾. For dem begge gælder det, at de ligger umiddelbart ved de brede Marskenge omkring Ribe Aa. Begge Steder ses den nærmeste Omegn at have været bebygget i Oldtiden, om end ikke synderlig tæt, og til ingen af Byerne fører paaviselig nogen Oldtidsvej. Terrænet synes saaledes at røbe Forleddet *fard*. Det samme kan siges at fremgaa af de gamle Navneformer for *Nørre Farup*: 1291 *Farthorp*²⁾, 6. Maj 1351 *Farthæthruph*³⁾, 1453 *Fardorp*⁴⁾ og 1542 *Farderup*⁵⁾. Nutidsudtalen er *farøp*.

Med denne Lokalitet som Udgangspunkt kan Landets øvrige ligelydende Navne undersøges. Det vil vise sig, at Forleddet *fard*-gemmer sig i f. Eks. **Farup** (1. Saltum S., Hvetbo H., Hjørring A.⁶⁾, 2. Sogneby, Nørhald H., Aarhus A., 3. Krogbæk S., Sønderhald H., Randers A., 4. Sogneby, Sabro H., Randers A., 5. Torsager S., Øster Lisbjerg H., Randers A.) og i **Faardrup** (Sogneby, Vester Flakkebjerg H., Sorø A.)⁷⁾. Om Tolkningen af Landbynavnet **Faarup** (Hammer S., Hammer H., Præstø A.) tør jeg i Øjeblikket ikke udtale nogen Mening.

Foreløbig er vi da naaet til følgende Resultat af vor Undersøgelse:

Far har i Oldtiden betegnet et Vejspor eller et Overgangssted

¹⁾ Der henvises til Kortplanen, Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1914.

²⁾ Ribe Oldemor, S. 78.

³⁾ Rep. 2314.

⁴⁾ Ribe Oldemor, S. 53.

⁵⁾ Sdj. Skatte- og Jordebøger, Overskat 1542.

⁶⁾ Sml. den nu ukendte *Fordby* i omtrent samme Egn (1542, Æ. D. A. III, S. 90).

⁷⁾ Her maa dog mærkes den meget gamle Skrivemaade *Farethorp* (c. 1177—1201, S. R. D. IV. 473; Orig.). Byens Beliggenhed (en høj Banke med omgivende Engdrag) kan ikke med Sikkerhed afgøre Sagen. Egentlig vilde det i *topografisk* Henseende være mest tilfredsstillende at tolke Forholdet som Gen. plur. af *far*.

over et Vandløb, og det er meget hyppigt benyttet, hvor Overgangen staar i Forbindelse med gamle, vigtige Færdselsveje, som endnu kan paavises ved Hjælp af Sten- og Broncealdershøje.

Fard har derimod været Betegnelsen for en sumpet Eng- eller Mosestrækning, som man nu og da har skullet passere, men som Oldtidens Alfarveje dog kun i de sjældneste Tilfælde krydsede.

Det ligger i Sagens Natur, at **Far** maa have haft en videre Betydning end den ovenfor angivne. Det maa ogsaa have kunnet bruges, hvor der var Tale om en ligefrem Overfart *pr. Baad eller Skib*, altsaa om egentlige *Færgesteder*. Oldn. *far* bruges i Betydningen *„Skib“, „Fartøj“*. Ags. *far* betyder ikke alene *„Gang, Rejse, Gennemgang“*, men tillige *„Skib“* og svarer derved til mnt. *var*. Samme Betydning har Ordet endnu paa Shetlandsøerne¹⁾. Selve Roden har Grundbetydningen *„Fortbewegung jeder Art“*, og de afledte Former got. *farjan*, oht. *f.rian*, mht. *vern*, dansk *Færge* betegner jo udtrykkelig *„zu Schiffe fahren“*²⁾. Lignende Betydning viser den græske Rod *πορ* Tilbøjelighed til at have³⁾, og man kan hermed sammenholde baade lat. *portus* = *„Havn“* og russisk hermed baade sammenholde lat. *portus* = *„Havn“*, men ogsaa *poromъ* = *„Skib“*⁴⁾. Det danske Ord *Fjord*, m., gaar tilbage til en Grundform **ferpu-* = ie. **pertu*, der er afledet af Roden **per* = *„sætte over til den anden Side“*⁵⁾.

Usandsynligt er det derfor ikke, at **far** kan forekomme i danske Stednavne i Betydningen *„Færgested“*. Af stor Interesse vil det være, om det ogsaa i disse Tilfælde vil vise nær Sammenhæng med de ældste Forbindelsesveje, der kan paavises her i Landet.

Først falder selvfølgelig Tanken paa den fynske Købstad **Middelfart**, Odense A., som i Valdemars Jordebog kaldes *Mæthlefar*, *Mæthælfar*, en Form, der bevares højt op i Tiden.

Tolkningen er let: af de tre Færgesteder mellem Fyn og Jyl-

¹⁾ Alf Torp: Nynorsk etym. Ordb. (*Far*).

²⁾ Kluge: Etym. Wörterb. d. deutschen Sprache (*fahren*).

³⁾ Smstds.

⁴⁾ Feist: Etym. Wörterb. d. Got. Sprache (*faran*).

⁵⁾ Alf Torp: Nynorsk etym. Ordb. (*Fjord*).

land, som benyttedes i ældre Tid, var Middelfart det mellemste, og Navnet betegner det slet og ret som saadant. Efter al Sand-synlighed har man ogsaa i yngre Stenalder krydset Bæltet her. Ikke alene er Farvandet snevrest mellem Krybeskov ret vest for Middelfart og Snoghøj paa Jyllandssiden, hvorfor det vilde være naturligt at sætte over paa dette Sted; men Gravhøjene synes at vidne derom. Paa selve Middelfart Købstadsjord er de rigtignok forsvundne og kun et Par Stykker findes bevarede i Øxenrade Skov og Krybeskov. Derimod er de talrige omkring Snoghøj. Fra Krybily Kro nord for Oddersted gaar de i en Stribe mod øst, idet de nogenlunde følger Landevejen ned til Snoghøj. Terrænet i denne Del af Elbo Herred anviser næppe andet Landingssted for Folk, der kommer fra Fyn. Forholdene ved de to andre gamle Overfartssteder — Strib og Fønsøre¹⁾ — stiller sig langt usikrere for denne fjerne Tids Vedkommende.

Fuldkommen klart og oplysende er derimod Forholdet ved det ældste Overfartssted mellem Falster og Sjælland.

Paa Valdemar den Stores Tid gik Vejen fra Gaabense til Vordingborg; men dette skyldtes ganske sikkert hans mægtige Borg-anlæg det sidstnævnte Sted og den fremblomstrende By ved Borgens Fod. Noget *oprindeligt* Forhold har det ikke været, og Farvandet er paa dette Sted ulige bredere end længere mod øst. Prof. *Lundbye* har gættet paa, at man i den ældste Tid satte fra Falster over Bogø til Sjælland. Han indrømmer imidlertid, at ingen tydelige Vidnesbyrd foreligger derom¹⁾, og Gætningen holder heller ikke Stik. Stednavnene og Højene oplyser os om det virkelige Forhold.

Man kan følge de sidste — dels samlede i Grupper, dels mere spredt — fra Midtfalster op mod Gundslev og Sortsø. Mellem Sortsø og Havnsø ligger en Gruppe, bestaaende af en Langdysse og fire Rundhøje, derpaa følger ud mod Stranden en Langdysse og fire Runddysser.

Disse sidste ligger i **Farnæs Skov**. *Farnæs* er med andre Ord

¹⁾ Den i Trap 3. Udg. III, S. 387, anførte Form »Fønsføre« har det været mig umuligt at faa konstateret Rigtigheden af.

²⁾ Lolland-Falsters historiske Samfund Aarbog 1920, S. 10.

det gamle Navn for hele Næsset mellem Alslev og Stubbekøbing. Tolkningen kan ikke vække Tvivl. Navneformen er ganske den samme i Valdemars Jordebog.

Herfra er man da sejlet ud og har undervejs til Sjælland passeret — **Farø**. O. Nielsen har antaget, at dette Ønavn indeholdt Betegnelsen Faar = ovis¹⁾. Men det er der ingen Grund til at tro, selv om Stavemaaden i Valdemars Jordebog er *Faarø*. Der findes ingen jordfaste Oldtidsmindesmærker paa Øen, derimod har man her fundet et af disse højst interessante kvindelige Idoler fra Broncealderens 5. og 6. Periode, i hvilken den svenske Arkæolog Arne har ment at genkende i nordisk Fremstilling Frugtbarhedsgudinden Astarte — Afrodite²⁾. Fundstedet netop i Sejlleden henleder Tanken paa, at Afrodite i een af Helligdommene paa Knidos dyrkedes under Navnet *Euploia* = *Gudinden, som giver god Sejlad's*, en Kultus, som dels var vidt udbredt, dels i Tiden havde dybe Rødder³⁾. Ogsaa Njord (< Nerthus) stod jo i et vist Forhold til Skibsfarten. Arne ser i Bronceidolerne primitive Nerthus-billeder. Fundstedet paa Farø kan maaske tages i Betragtning ved Spørgsmaalets Afgørelse.

Fra Farø er Vejen gaaet videre til den sjællandske Kyst. Et Højkort over Baarse Herred giver meget interessante Oplysninger om de oprindelige Samfærdselsforhold hernede. Hele Egnen omkring Vordingborg — fra Vintersbølle Skov i øst til Oreby Skov i vest — er omtrent fuldstændig højtom. Og at dette ikke skyldes Købstadens Nærhed ses deraf, at ogsaa hele det nordlige Opland op til Stuby, Barmose og Ørslev Mose er saa godt som blottet for Høje.

Helt anderledes med Sjællands Sydkyst øst for Vintersbølle Skov. Man skal lede længe og langt efter en Række saa pragtfulde Langdysser som dem, der kranser Stranden fra Kjeldemose Eng syd for Petersgaard til Blegen syd for Nyraad. Som Perler paa Snor ligger de inde i Langebæk Skov og Stensby Skov, sær-

¹⁾ Blandinger I, S. 175.

²⁾ Fornvännen 1909, S. 177 (Afbildning).

³⁾ Se om dette bl. a. Blinkenberg i Kunstmuseets Aarsskrift 1919, S. 25 f. Her Literaturhenvisninger.

lig mange ret syd for Stensby. Vest for Store Fredskov kommer tæt ved Stranden en Gruppe paa fire Langdysser, og her befinder vi os — umiddelbart overfor *Farø—Farnæs*! Det gamle Landingssted har sikkert været midt mellem denne Gruppe og Dysserne i den vestlige Del af Stensby Skov, og den lange Række af Dysser, som sætter disse Egne i Forbindelse med de stærkt bebyggede midtsjællandske Egne, udgaar fra dette Punkt. I Retning fra nord til syd kan man med nogenlunde Sikkerhed følge Vejen fra Dysseomraadet i Tybjerg Herred over Olstrup, Kalby, Krømpinge, Aaside, Snesere, Solbjerg, Risby, Grumløse, Udby og Ørslev til Stensby — en Hovedfærdselsvej paa c. 40 km Længde!

Dette kan umuligt tolkes paa mere end een Maade: I Dyssetid har den *eneste* Vej, som førte fra Midtsjælland mod Syd naaet Kysten ved Stensby lige overfor *Farø—Farnæs*. Paa dette Sted har det oprindelige Færgested mellem Sjælland og Falster været. At Broncealdersbebyggelsen efter Højene at dømme tilsyneladende trækker længere mod øst, siger intet i denne Forbindelse. Den gamle Hovedvej har *dog* været opretholdt, hvad Højgrupper baade ved Solbjerg, Risby og Udby lærer os.

Den ved Hjælp af Stendysserne paaviste Betydning af *far* = 'Færgested' ligger ogsaa klart for Dagen i det sønderjydske Stednavn **Fartorp** (Haddeby Sogn, Slesvig A.). *Sach* nævner fra 1585 Formen *Fahrdorp* og sammenstiller den med et tysk *Faretharpa* (872) »*von far, Überfahrt*«. Han bemærker, at der fra gammel Tid har været Færgeforbindelse over Slien netop her¹⁾.

Gravhøjene fra Sten- og Broncealder taler for denne Tolkningens Rigtighed. Den store Hovedfærdselsaare gik fra Rensborg omtr. over Owschlag, Bøglund, Jagel, Husby og Skovby videre mod nord. Biveje førte fra den ind til Bygderne nord for Slien. Men vilde man sydfra op til disse, gjorde man næppe Omvejen

¹⁾ *Sach*: Das Herzogth. Schleswig III, S. 121. Jeg har ved tidligere Lejlighed (Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse, S. 320), da jeg endnu ikke havde beskæftiget mig med denne Navnegruppe, udtalt Tvivl om hans Tolkningens Rigtighed.

omkring Gottorpengene og Hedeby; saa gik man direkte over den smalle Fjord.

Mellem Lottrup og Geltorp finder vi 3 Høje. I Nærheden af sidstnævnte By ligger en Gruppe paa 16, som strækker sig op mod Selk Nor, og som fortsættes i nordøst med 2 Høje til en endnu talrigere Gruppe — c. 25 Høje — øst for Lopsted. Herfra fører en Række paa 5 Høje *direkte ned til Fartorp ved Slien*. Lige overfor Fartorp ligger det ældste Hedeby. At der allerede i Sten- og Broncealderen har været Forbindelse mellem disse to Punkter, kan næppe betvivles.

Tolkningen synes ogsaa ret sikker ved **Faarup** (Lødderup S., Morsø sønder Herred, Thisted A.). Det er en lille Landsby, umiddelbart ved Salling Sund. En Højgruppe findes tæt nord for den, og flere Høje i Nærheden vides at være sløjfede. Paa den anden Side Sundet ligger Glyngøre med Landsbyen Sæby, til hvilken der fører en Højrække frem. Stedet synes meget vel egnet til Overfart mellem Mors og Salling; men det skal ikke nægtes, at det *egentlige* Overfartssted utvivlsomt har ligget noget længere mod syd, hvor Højene paa begge Sider af Vandet skarer sig ganske anderledes tæt — paa Mors ved Landingsstedet ret øst for Kaarup, paa Salling ved Pinen Kro noget syd for Glyngøre. Afstanden fra Landingsstedet til Faarup er dog ikke særlig stor — godt 2 km. Ubetinget naturligt er det at opfatte Stednavnet som sigtende til Færgefarten mellem de to Sundbredder. Den nuværende Udtale er *färäp*.

Tilbage at undersøge staar et enkelt Navn, hvis Forhold til Oldtidens Vejlinier synes at maatte tillægges en ganske særlig Betydning. Det er **Ferring** (Sogneby, Vandfuld H., Ringkøbing A.).

Direktør, Dr. phil. *Sophus Müller* har som den første gjort opmærksom paa det imponerende Vejnæt fra Sten- og Broncealder, der endnu i vore Dage kan følges fra Vesterhavet helt ind til den jyske Halvøs Midte. »Fra Vesterhavet syd for Bovbjerg«, skriver han, »følges en c. 14 Mil lang Vei ind i Landet. Den løber først ret østpaa til Kilen ved Limfjorden og derfra mod syd og sydøst til Holstebrofladen, bøier saa imod nord til Partiet syd for

Stubbergaard Sø og gaar sluttelig mod sydøst ind til Halvøens Midte, vesten om Alheden. Denne store vestlige Vei, som den kunde kaldes, optager flere kortere Sidelinier, og navnlig mødes den syd for Stubbergaard Sø med en forgrenet, nordfra kommende Vei, der kan følges et Par Mil. Det hele synes at danne et fuldstændigt og klart Veinæt, der forbandt Landskabet nord for Holstebro Aa og vest for Skive Aa med Halvøens Midte¹⁾).

Det vil lønne sig at følge Hovedvejen paa den sidste Del af Strækningen.

Fra Risum, syd for Borbjerg, gik den over Mejrup nord om Holstebro, syd om Maabjerg omtrent til Linde i Asp Sogn. Her bøjede den brat mod nord, strøg forbi Asp Kirke, øst om Fovsing Kirke og naaede Limfjorden ved Kjærgaards Vad. Derpaa blev Retningen atter vestlig. Den passerede Skodborg Huse, Fabjerg Kirke, Ravnsbæk og Lomborg. Kort efter søgte den ved Bredam over Ramme Aa, fulgte utvivlsomt den nuværende Landevej til syd for Hjortkjær, skar tværs gennem det ejendommelige Ramme Dige, gik over Øster Herup mod vest og bøjede først ude ved Engen omkring Dybæk paany mod nord, til den gled udenom Herping²⁾).

Den havde nu omtrent naaet Vesterhavet. Mellem Herping og Havet laa Landet som en stærkt hvælvet Kuppel, en mægtig Lerbanke, hvis Højdepunkt var Bovbjerg, og som havde brat Fald mod Stranden. Opper denne var det ulønsomt at kravle; men mod øst og nordøst var Terrænet omtrent jævnt, og netop her gik Vejen frem. Det fortæller 11 Høje mellem Herping og Emtkjær, en 12te ligger ved Skellet mellem Dybe og Ferring Sogne. Vejen fulgte Nordøstskraaningene af Bovbjerg store Bakkekuppel, og et Par Kilometer længere fremme laa — tæt ved Stranden — *Ferring*.

Ferring er selve den store Vejs Endepunkt ved Havet — en Kystsby, med Vestervovov larmende tæt udenfor Hytternes Døre. Sognet er gennemgaaende frugtbart, endog helt ud til Stranden³⁾,

¹⁾ Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1904, S. 49.

²⁾ En anden Vej er vistnok gaaet fra Dybæk ret i vest til Trans.

³⁾ O. Nielsen: Hist.-top. Efterr. om Skodborg og Vandfuld Herreder. S. 452.

og nord for selve den Højde, hvorpaa Byen ligger, findes gode Enge — Sylten — som oprindelig maa have udgjort en Del af den nuværende Ferring Sø. »Det er her«, siger Mag. scient. J. O. Boving-Petersen, »at det . . . frugtbare Limfjordsland skyder sig helt ud til Vesterhavet, endende i Bovbjergs høje, malerisk forrevne Lerskrænter. Ingen golde Klitter danner her den sædvanlige Overgang mellem Agerland og Vesterhav, men Korn- og Roemarker, saa bugnende og yppige, som vi kan se dem paa Øernes rigeste Jord, strækker sig direkte ud til den lange Lerklint, hvorunder Vesterhavsbrændingen buldrer og syder dybt nede, ædende sig ind i det fede Lerland og udhulende det«¹⁾.

Selve Naturen har da udmærket dette Sted. Men Gravhøjene gør det i ikke mindre Grad. *Bovbjergknuden er det eneste Punkt mellem Limfjord og Blaavandshuk, hvor de naar helt ud til Havkysten.* Og de gør det saa tæt, at »det synes at forudsætte en gammel Vesterhavslanding«²⁾. Netop her er det Ferring ligger!

Navnet skrives 1340 *Færingh*³⁾, og den nuværende Udtale er *færæn*. Nogen sikker Vejledning til Tolkningen af Stednavnet giver disse Former ikke. Endelsen *-ing* kan være en Afledningsendelse og betegne Stedet som det, der i særlig Grad karakteriseres ved, hvad Forleddet — *Fer* — angiver. Men Ferring kan ogsaa tænkes at være et oprindeligt **ferjing*. Usikkerheden har dog mindre at sige. Enten vi skal regne med et *fer-* eller et *ferj-*, maa Grundbetydningen være den samme: *Pladsen, hvorfra der finder Udfart Sted over Havet*.

Tolkningen kan maaske synes dristig; men meget vægtige Grunde taler for dens Rigtighed. Ingen, som tager et Højkort over Vestjylland for sig, kan undgaa at blive slaaet af den — jeg har nær sagt *Beslutsomhed*, hvormed Vejene søger netop her ud. Den Hovedvej, vi nys fulgte, er som en Stamme med mange Grene. Dens Rod gror i Bovbjerg Banke; men allerede ved Rammedige møder vi de første Sideskud. Til Ferring er man ikke kommet alene fra Viborg og Sallingland, fra Venø Bugt og

¹⁾ Danmark. Land og Folk. Udg. ved Daniel Bruun III, S. 378.

²⁾ Museumsinspektør Hans Kjær i Danmark. Land og Folk, III, S. 396.

³⁾ Ribe Oldemor, S. 112.

Humlumæsset. Man er syd fra draget derop — over Idum, Bur, Møborg og Flynder. *Intet* andet Punkt paa Jyllands Vestkyst nord for Hjerting Bugt har i yngre Stenalder og Bronzealder spillet en tilsvarende Rolle. Først langt mod syd træffer vi lignende Forhold — ved Hjerting, Ribe og Brøns. Til disse fire Punkter leder Vejene fra Nørre- og Sønderjyllands Midtbygder. *De maa have været overordentlig vigtige Havnepladser.*

Og disse aarle Dager Bronze og Guld sejledes næppe til Landet alene paa Fremmedfolks Skibe. De mange Skibsfigurer paa Heller og Redskaber fortæller os, at Søfarten spillede en betydelig Rolle for vore egne Forfædre. Ja, den yngre Stenalder frembyder Fænomener, som vanskeligt kan begribes, hvis man ikke gaar ud fra, at Havne alt *den* Gang beforees og Kysten derfor ogsaa havde sine Havne. Der er paavist direkte Forbindelse over Kattegat mellem Jylland og det vestlige Sverige i Jættestuetid¹⁾ ligesom over Skagerak mellem Jylland og Jæderen i ældre Bronzealder²⁾. Mæanderens Forekomst i Nørrejylland i romersk Jernalder maa enten skyldes personlige Berøringer mellem Pottemagere her og i Nordtyskland eller Kulturforbindelser over Havet³⁾. Forskellige Omstændigheder tyder paa, at Nørrejylland i Jættestuetid over Vesterhavet stod i direkte Handelsamkvem med de britiske Øer⁴⁾, og en tilsvarende Handelsvej kan fra samme Tid paavises for den svenske Vestkysts Vedkommende⁵⁾.

Af en mærkelig Betydning for vort Lands hele Kultur har denne Skibsfart været. Alt til Norden indført Bronze er sikkert kommet over Havet⁶⁾. *Sophus Müller* bruger det stærke Udtryk om den slesvigske Vestkyst i Bronzealderen, at den »ved Skibsfart og Handel dannede den egentlige Grund for Kulturen i det Indre«⁷⁾. For Vendsyssels Vedkommende har han paavist tre

¹⁾ Sml. A. W. Brøgger: Den arktiske Stenalder i Norge, S. 205. — Fornvænnen 1910, S. 57.

²⁾ Avhandlingler tilsyn. K. Rygh, S. 61, 73.

³⁾ Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1916, S. 78.

⁴⁾ Smstds. 1915, S. 120.

⁵⁾ Præhist. Zeitschr. II, S. 256.

⁶⁾ Smstds. IV, S. 9.

⁷⁾ Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1914, S. 218.

Havnepladser — ved Flade, Langtved og Albæk — hvis Ælde ligeledes rækker til yngre Stenalder og Broncealder, og han tvivler ikke om, at der fra disse Punkter var *faste* Forbindelser over Havet til Vesteuropa¹⁾.

Paa denne Baggrund maa den givne Tolkning af Stednavnet Ferring ses. *Her var i hine fjerne Tider et af Overfartsstederne til de rige Lande, hvorfra Broncen og Guldet hentedes hjem til vort Folk.*

Jeg har ved at inddrage arkæologisk Stof i Undersøgelsen prøvet paa at tolke en Række danske Stednavne, hvis Stamme eller Forled er det oldn. *far* eller deraf aflydte Former. Det har ikke været Maalet at gennemgaa den hele Gruppe af herhen hørende Navne; men det forekommer mig, at Stoffet trods dette er stort nok til, at bestemte Slutninger kan drages.

For det første er det nu klart, hvilken Betydning, der i Stednavne skal tillægges det nævnte Ord. Det betyder 1) *Vej, Spor* (Eks. Faarborg), 2) *Overgangssted over et Vandløb eller en vandfyldt Sænkning* (Eks. Farum, Faare, Faarup, Farbro), 3) *Færgested* (Eks. Middelfart, Farnæs, Farø, Fartorp) og 4) *Havn* (Eks. Ferring). Det stemmer overalt med, hvad en filologisk Betragtning vilde sige os; men det har sin særlige Værdi derved, at alle Tolkningerne i Hovedsagen hviler paa, hvad de lokale arkæologiske Forhold kan fortælle.

For det andet synes Undersøgelsen mig at have gjort det nogenlunde sikkert, at *Betegnelsen far maa have været benyttet allerede i yngre Stenalder og Broncealder af de Folk, som da byggede vort Land.* Det intime Forhold mellem Navnene og de ældste gamle Vejlinier forekommer mig at gøre denne Slutning rimelig. Enkelte af Navnene er af særlig Betydning — jeg nævner Faarborg, Farnæs, Farø og Ferring. Det sidstnævnte maa der tillægges den største Vægt. Intet tyder paa, at Ferring i Jernalderen eller paa et senere Tidspunkt har spillet nogensomhelst Rolle som Havneplads. Jernalderen er meget svagt repræsenteret i de vest-

¹⁾ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1911, S. 274.

jydske Fund — enkelte særlig fremtrædende Udgravninger ændrer ikke denne Kendsgerning — og dette hænger utvivlsomt sammen med, at Ravhandelen ebbede ud nogenlunde samtidig med Bronzealderen¹⁾. Hvis da ellers Navnet er tolket rigtigt, tvinges man til at søge dets Oprindelse *forud* for Jernets Komme, og det foreliggende arkæologiske Materiale gør det sandsynligt, at man skal helt tilbage til den yngre Stenalders Slutningsperiode for at finde Tidspunktet for Navnedannelsen.

Dette Resultat er i sig selv betydningsfuldt nok. Om det stemmer, vil man altsaa faktisk have Ret til at regne med Levn i endnu brugte Stednavne af de Lokalbetegnelser, som vort Fædrelands ældste bofaste Befolkning anvendte. Den Opfattelse, som mere og mere har vundet Hævd blandt Arkæologer og Antropologer: at vi selv er Efterkommere efter disse Indvandrere, og at der siden den yngre Stenalder ingen omfattende Folkeforskydninger har fundet Sted, hvorved helt nye Race- eller Sprogelementer er kommet ind i Landet, vil derved være underbygget ad filologisk Vej. I Studiet er man altid gaaet den modsatte Vej: ud fra en *almen* arkæologisk-antropologisk Betragtning af Sagen har man taget sig Ret til at paavise »Stenaldersnavne«. Nu kan man ud fra en *speciel* filologisk-arkæologisk Undersøgelse støtte de arkæologisk-antropologiske Betragtninger af mere almen Karakter.

Men man maa paa den anden Side vogte sig for ved umetodiske Slutninger at tillægge det indsamlede Stof en Bevisevne *udover*, hvad det i Sandhed besidder. *Der er i den nu afsluttede Undersøgelse intetsomhelst sagt om Bebyggelsens Ælde paa de fremdragne Lokaliteter*. Ingen vil finde paa at kalde *Faarup* for et Landsbynavn fra Stenalderen. Det vilde dog være ligesaa umetodisk, hvis man hævdede, at *Farum* var et saadant. Bynavnet *Farum* kan være opstaaet, saalænge begge de paaviste *far* paa dette Sted har været benyttede. Og selv om Navnet *Ferring* efter alt at dømme gaar tilbage til yngre Stenalder, har man ikke Lov til at slutte, at *Byen Ferring* eksisterede paa den Tid, *endsige at alle -inge-Navnene skulde have en saa stor Ælde*. Der er god Grund til at advare mod en saadan Opfattelse. -inge-Navnene har

¹⁾ Danmark. Land og Folk, III, S. 398.

været næsten som Ofre for Forskernes ulykkelige Kærlighed. Man har henlagt dem til dansk Dyssetid¹⁾, til Broncealderens Begyndelse²⁾, til Folkevandringstid³⁾, til et Tidspunkt, da -lev-Navnene allerede var dannede⁴⁾ o. s. v. — altsammen med lige svag Begrundelse. Sandheden er den, at *-inge*-Navnene aldeles ingen »Gruppe« danner i Lighed med Navnene paa *-lev*, *-sted* eller *-torp*. For det første er de af forskellig sproglig Oprindelse — adskillige svenske indeholder sagtens, som af Hellquist paavist, »Ætnavne«, de fleste danske derimod er slet og ret »Lokalitetsbetegnelser«. Endvidere stammer de aabenbart fra højst forskellig Tid. Selv Bebyggelsesnavnene af den »danske« Type kan ikke tidsfæstes indenfor en bestemt Periode. De er ligesaa forskellige af Alder som de »usammensatte« Navne; *thi de er i sig selv intet andet end »usammensatte« Navne.*

Vil man fastslaa det ældste Lag af danske *Stednavne*, har man derfor ingen anden Vej at gaa end i det store at gennemføre en Undersøgelse som den, der her er forsøgt i det smaa: tage Navn for Navn frem til arkæologisk og filologisk Prøve, indtil de mange Enkeltheder efterhaanden samler sig til det sande Helhedsbillede, hvis Erkendelse er Maalet for Forskeren.

GAARDSÆDER.

Ufuldendt Studie af mag. art. Thomas B. Bang.

Ved en Undersøgelse af Husmandsklassens Oprindelse vender Tanken sig uvilkaarligt til Gaardsæderne, »den Klasse Bønder, som senest opstod«⁵⁾ og som efter de hidtidige Forskeres enstemmige Udtalelser nærmest svarede til senere Tiders Hus-

¹⁾ Andr. M. Hansen: Landnåm i Norge, S. 124.

²⁾ Noreen: Spr. Stud. III, S. 62.

³⁾ O. Almgren: Hyllningsskr. tillågn. A. Noreen, S. 224.

⁴⁾ Hjalmar Lindroth i Fornvännen 1911, S. 183.

⁵⁾ Steenstrup, Studier over K. Vald. Jordeb. 86.